

"Historiens största värde ligger, tror jag, däri att förtjänstfulla gärningar icke förtigas och onda ord och gärningar brännmärkas inför eftervärlden och bli till avskräckande exempel."

Citat efter den romerske historieskrivaren Tacitus ca 55-120 E.

ADLIGA PLUNDRINGAR I DANMARK

Med svenska adelsmän och annan överhet i Danmark under skövlingens år 1658, 1659 och 1660. Notiser om vad som kunde drabba den danska civilbefolkningen under dessa år.

Kungliga biblioteket i Stockholm och Universitetsbiblioteket i Uppsala har nämnts förut i olika sammanhang. Dessa och andra institutioner har blivit hemvisten för stora delar av det gods som rövades i Danmark och i andra länder. Här finns som exempel hundratals medeltida handskrifter, som har sin rätta hemort i Danmark. I Kungliga Biblioteket förvaras också Danmarks första historia om fäderneslandet! Den borde, om nu allt skall vara rätt, helt naturligt förvaras på ett helt annat ställe. Detta gäller också en unik dansk översättning av Mandevilles resa, som skrevs i fransiskanerklostret i Næstved 1459, liksom den danska rimkrönikan från 1490. Stiftsbiblioteket i Linköping kan för övrigt ståta med den äldsta danska texten till den senmedeltida historien om Grimaldis, en vida spridd medeltida saga om den trogna hustrun som oförskyllt blev förskjuten.

För övrigt kan väl sägas, att Danmarks nuvarande invånare många gånger haft anledning att känna tacksamhet mot Köpenhamns hjältemodiga försvarare, när de natten till den 10 februari 1659 slog tillbaka den svenska armén på de vinterisiga vallarna. En som säkert var besviken över den misslyckade stormningen var Magnus Gabriel de la Gardie, vilken i förväg kartlagt Köpenhamns skatter. Om nu svenskarna lyckats i sina planer, skulle även alla de köpenhamnska bokskatterna och kulturföremålen ha hamnat i Stockholm och Uppsala och på andra ställen i detta land.

Men det fanns också andra "samlare" på högt uppsatta poster i den svenska krigsledningen, som till exempel överlöparen och förrädaren Corfitz Ulfeld. Denne kunde med stöd av ockupationsmaktens vapen och efter personliga medgivande av den svenske kungen, beröva sitt gamla fädernesland stora kulturskatter. I det avseendet bör särskilt ihågkommas riksrådet Jörgen Seefelds stora bibliotek. Här fanns talrika laghandskrifter och annan ytterst värdefull äldre litteratur. Rovet inleddes redan under det första kriget och slutfördes helt under det andra, då delar av biblioteket "råkade" hamna hos en annan svensk litteratursamlare förut omtalade hovrådet Peter Julius Coyet. Av detta litteraturgods finns till exempel Roskildebiskopens jordebok med den äldsta matrikeln om Köpenhamn numera i Uppsala Universitetsbibliotek, liksom Odenseboken, vilken härstammar från årtalen omkring 1470 och S:t Knuds kloster i Odense.

Coyet, som var lika givmild som svenske kungen, skänkte i sin tur stora delar av det ursprungliga danska bytet till det nya Antikvitetskollegiet i Stockholm. Denna gåvotradition fortsatte för övrigt Coyets son Wilhelm Julius Coyet. Förutom förut omtalade exempel kan ur Coyets del av krigsbytena även nämnas flera fornnorska-isländska handskrifter, en pergamenthandskrift av Skånelagen och Bertil Knudsens Aquilonii De magnitudine danica panegyricus. Och varför inte även ett par upplagor av Martin Luthers verk, av vilka ett, Wittenbergupplagan 1588, har tillhört Jens Dinesen Jersin och en inkunabel av påven Pius II Epistolae in pontificata editae, tryckt i Milano 1481 och ursprungligen i Seefelds ägo.

Jörgen Seefeld har för övrigt betecknats som det dåtida Danmarks störste boksamlare och rovet blev nära nog oöverskådligt då dessa boksamlingar uppgick till omkring 26000 band. En del finns som sagt kvar i erövrarlandet, men det mesta har senare gått okända öden till mötes och är för alltid borta.

Vad står då svenskarnas fältherre, greven och riksrådet Carl Gustav Wrangel för? I vår sedvanliga historia står om hans utmärkelser i kriget mot Danmark, men där nämns ingenting om hur, på vilket sätt eller med vems medel han inredde och utsmyckade sin nya slottsboning Skokloster, som uppfördes under åren 1654-79. Där borde ha omtalats, att den praktlystne och i ekonomiska ting mindre nogräknade Wrangel, lät inreda största delen av sin herremans boning med i Danmark och Polen tillgripna dyrbara möbler, vävda tapeter, oerhörda mängder av konstverk och konstslöjdsföremål, vapensamlingar och böcker.

Merparten av det som svenskarna i dag förevisar i detta slott, har inte någon som helst kulturell anknytning till svensk konst-, slöjd- eller hantverkstradition. Den enda tradition som kan åberopas, är att föremålen bortrövats från länder under fullständig militärdiktatur! Utan överdrift kan sägas, att Skokloster, bokstavligt talat, är fyllt till skorstenarna med legaliserat "tjuvgods". Är manne detta bevis på svensk "storhet" under den så kallade "stormaktstiden" eller kanske bevis på svensk fattigdom? Det beror sig på hur man ser det. Var det kanske så, att man här i landet måste ge sig ut och stjäla andra folks kulturskatter på grund av att man i sin utveckling inte hunnit så långt, att man själv kunde utföra de arbetsprestationer som låg bakom alstrens tillkomst?

Man kan nog säga att Wrangel var en av dem som tjänade allra mest på de svenska kriget mot Danmark. Han intog ju de på rikedomar överflödande fästningarna Fredriksodde och Kronborg. På Skokloster kan, man vandra omkring bland alla dessa så kallade "kaduker" eller med andra ord "herrelöst gods". En beteckning som svenskarna ofta tog till när de ville legalisera något av värde. Sal på sal med värdefullt lösöre, böcker, handskrifter och mycket annat som tillhört danska familjer som Rosenkrantz, Valkendorf, Beck, Wiffert, Tyge Brahe till Matstrup och Tosterup, Henrik Rantzau, Axel Arenfeld, Jörgen Skeel, Herman Kaas, Anders Bille, Ebbe Ulfeld eller Christian IV:s betrodde länsman i Korsör Wenzel Rothkirch och många, många flera.

Beträffande generalkommissarien Axel Arenfeld till Basnæs, en av de största egendomarna på Själland, kan nämnas, att även hans lösöre åtminstone delvis kom att hamna hos Wrangel. Detta trots att Arenfeld var gift med överlöparen Corfitz Ulfelds syster Marie. På Skokloster förvaras sex mycket värdefulla vävda tapeter, som tillverkats i Gouda för makarna Arenfelds räkning. Trots att hemsökelsen hos

Arenfeld syntes ha varit ren plundring, har man ändå inte från dansk sida lyckats få svenskarna i vår tid att återlämna dyrgriparna.

Efter stormningen av Fredriksborgs slott lade Wrangel bland annat beslag på fem målade porträtt av de mest framstående holländska amiralerna. Serien, som var beställd av Fredrik III, hade utförts 1656 av Karel van Mander. Såväl de här målningarna, som ett flertal målningar av danska kungligheter ävensom ett jaktsvärd från den kungliga rustkammaren på Fredriksborg, förde Wrangel till Skokloster där godset ännu förvaras.

Wrangels rikedomar utökades också av svenske kungen, genom de sedvanliga "donationerna" eller i form av anvisade kvarter. Den 25 augusti 1657 erhöll han till exempel Kai Lykkes gods och den 3 september samma år Frans Brokkenhuus gods, båda på Jylland. Under mellankrigstiden 1658 avsattes för Wrangels underhåll flera gods och en mängd gårdar, såväl på Fyn som på Jylland. Genom nya "donationer" av svenskarnas kung den 31 augusti och den 4 september 1659 erhöll han alla under Tunbyholm, Ingelstad och Smedstorp i Skåne belägna gods. Samtidigt fick han också Kreuckerup på Laaland och Ulrichsholm på Fyn samt tullförvaltaren Henrik Müllers hus vid torget i Köge. Wrangel anvisades också flera gods i Ringsted härad och Säbygaards län med gårdar på Själland.

Inte nog med detta, ty från de anvisade och erhållna egendomarna kunde den redan förut rike Wrangel ytterligare öka sina rikedomar, i form av stora mängder lösöre av kostbar och värdefull art, vilket i sinom tid vandrade vidare till Skokloster. Kanske bör man också nämna den rika förekomsten av ytterst värdefulla handskrifter tillhörande Skokloster, men som är deponerade i det svenska riksarkivet, som till exempel Johannes Meursii - Historia Danica för perioden 1523-1550 med flera.

Bland Skoklosters samlingar av böcker, som kommer av Wrangels biblioteksplundringar i Danmark kan nämnas två betydande bibliotek i form av Wenzel Rothkirch och Fredrik von Barnewitz till Rudbjerggaard. Det sistnämnda var till största delen ett utbildningsbibliotek av 1630- och 1640-talens klassiska författare. Båda måste betecknas som ytterst värdefulla.

I Wrangels Skokloster samlades det mesta denne man kom över. Här finns till exempel merparten av vad som idag finns kvar av Danmarks gamla vapensamlingar! Man kan säga att dessa gamla samlarvapen numera i stort sett är uppdelade på två håll, dels i Tøjhusmuseet i Köpenhamn och dels på Skokloster samt i viss mån i Livrustkammaren i Stockholm. Vill därför en dansk vapenhistoriker mera fullständigt studera sitt lands gamla vapen, får han bekväma sig att resa till Skokloster eller Stockholm!

På Skokloster är de danska samlingarna av vapen uppdelade på den Wrangelska och den Brahe-Bielkeska rustkammaren. Den förstnämnda är insamlad av slottets byggherre och innehåller uteslutande vapen som är äldre än 1676. Den senare rustkammaren innehåller vapen från olika släktled fram till mitten av 1800-talet.

En hemlighetens slöja har dragits över tillkomsten av dessa unika vapensamlingar. Äldre beskrivningar nämner dem som "kriksbyten", men andra påstår att åtminstone delar av dem är "gåvor". En gräns i detta avseende kan i viss mån

dragas efter vapnens dateringar, varför de som är senare än frederna i Olivia och Köpenhamn troligen ej är krigsbyte från Danmark. Eftersom Wrangel tillhörde sin tids mäktigaste män kan också delar av de äldre vapensamlingarna vara gåvor, det gällde nämligen att hålla sig väl med "de stora" och det kunde man göra bland annat genom gåvor. Med tanke på Wrangels karaktär råder dock inget tvivel om annat än att samlingarna i stora delar är "krigsbyten" från Danmark. Detta gäller även vapen ur den Brahe-Bielkeska rustkammaren, vilka kan föras tillbaka till högstående officerare från Wrangels tid. En hel serie vapen härrörande av Aalborgmästare kan utan vidare tagas som bevis på krigsbyte av Wrangel, eftersom han i Aalborg tvingade invånarna att lämna ifrån sig alla sina vapen.

Schering Rosenhane var ett annat dåtida känt namn bland de kretsar, som tillhörde det svenska hovet. Denne Rosenhane, friherre, riksråd och diplomat, var en man med verklig samlariver och med näsa för vad som var värt att ha och därtill en man med mycket rymligt samvete med avseende på nästans egendomar i främmande land. Vi har mött honom förut under hans samlarfärder i Polen och nu träffar vi på honom på nytt, - nu i Danmark under Karl X Gustavs krig. Här kom nu Rosenhane över de delar av Borkard Ruds bibliotek, som inte tillföll de la Gardie. Dessa boksamlingar hade tillhört den 1647 avlidne Rud och dennes fader Eiler Rud till Utterslev och Säbyholm på Laaland samt Corfitz Rud till Sandholt.

Det sägs att Rosenhanes förvärv av dessa bibliotek och andra skatter tillkom då han i kungens sällskap kom till Falster och Laaland efter Nakskovs fall i juli 1659. I samma veva fick Rosenhane även kunglig "donation" på de båda godsena Rudbjerggard och Fitzholm, som tillhörde Ida Grubbe av Rudsläkten. Rosenhane kom över ett så betydligt byte på Laaland, att han till och med tvingades hyra och utrusta en skuta för att kunna få med sig rovet till Sverige.

Ett annat känt namn ur den absoluta svenska högadeln var Nils Brahe d y. Under ockupationen av Danmark var han överste för Upplands regemente och i den positionen försummade han inte att förse sig med "krigsbyten". Det torde med all önskvärd tydlighet kunna styrkas genom den boksamling, härrörande från Brahe, som nu ingår i det brahe-wrangelska biblioteket på Skokloster. Det var betydande bibliotek som Nils Brahe d y rövade under det danska fälttåget. Bland danska ägobeteckningar på böckerna kan som exempel nämnas, Fredrik III:s kansler - Niels Kaas till Taarup.

Vi har också förut mött svenske kungens livmedikus Johan Lagercrona. Även han förskaffade sig betydande samlingar under sitt "turistande" med det svenska hovet på olika krigsskådeplatser. Hans samlingar är numera skingrade på olika händer. En del finns i behåll i Uppsala och i Kungliga Biblioteket. I Uppsala till exempel en handskrift innehållande Willich von Westhofens *Historica veritas opposita Jani Minoris Suemensis retorsioni*, skriven 1615. Lagercrona har om sitt förvärv av detta verk noterat: "Desse inbundne saker ähro mig mestedels försäkrade aff praeposito vti Harrslöff i Skåne: 3 mijl fron Malmö den 20 sept. 1659". I Kungliga Biblioteket finns bland andra ett exempel av Andreas Michaelis, *Verdslige Low og Skicke*, Köpenhamn 1631.

Karl X Gustavs handsekreterare och tillika inspektoren vid Kungliga Biblioteket, Edmund Figrelius-Gripenhielm, var en annan samlare i kungens närhet. Åtskilligt av de danska "krigsbyten", som finns i Lunds Universitetsbibliotek härstammar

från Figrelius-Gripenhielms rov. Det är fråga om ytterst värdefulla bokskatter. Även denne man fick del av svenske kungens "donationer", till exempel i formen av all lösegendom efter avlidna fröken Anna Grubbe till Herlufstorp och som vid det tillfället deponerats bland annat i Sorö kloster. Självklart blev detta gods i svenskarnas ögon "herrelösa kaduker" .

Till förut omnämnda byten ur det berömda Seefeldska biblioteket kan ytterligare omnämnas, att i Kungliga Biblioteket finns omkring ett femtiotal volymer ur Seefelds handskriftssamlingar. Förutom vad som i den vägen nämnts förut, innehåller dessa handskriftsvolymer nationella danska skatter av oersättligt värde. Där finns också isländska och fornnorska handskrifter (se härom Gödel, "Den fornnorsk-isländska litteraturen i Sverige, I" och Gödels katalog över dessa handskrifter). Bland de danska handskrifter som tillhört Seefeld kan nämnas en pergamentcodex av Jydske Lov, ett blandat pergament- och papperscodex innehållande Sjællanske Lov med flera, en handskrift av Skånelagen, en pergamenthandskrift av Justiniani Digestae, flera handskrifter i Nordisk historia, en pergamenthandskrift av Henrik Harpestrengs Laege- og Urtebog, liksom en översättning till danska av Mandevilles resor och översättningar till danska av Olaus Petris, Erik av Pommerns och Karl Knutssons krönikor. Där finns också flera Grönlandshandskrifter; Chronica monasterii Sorensis och Norriges Lov, udset paa Danske, oc Norsken derhos, wed Peder Claussøn Friis. Här finns också ur Seefelds samlingar, tyska handskrifter som till exempel Rostocks äldsta historia med flera. Vidare flera handskrifter från filologen och professorn vid Sorö akademi Johannes Meursii, som Seefeld och andra förvärvat.

Det nu i åtskilliga sammanhang relaterade mönstret i samband med svenskarnas krigföring kan sägas vara utmärkande för hela 1600-talet. Efterforskningarna och planeringen för att förskaffa sig byte blev till en väsentlig del av själva "krigsarbetet" och allt sköttes som synes både grundligt och systematiskt. Då det gäller Karl X Gustavs båda krig mot Danmark, syns det som om svenskarna i förväg bestämt sig för att beröva landet över huvudtaget allt av litterärt och kulturellt värde, inför den beramade uppdelningen i en svensk och en tysk maktsfär med gräns i Lilla Bält. I annat fall finns det anledning att fråga sig vad som låg bakom dessa enorma plundringar och uppenbara tjuvnadsbrott mot en slagen och bakbunden nabo. Det som skedde kan i vår tid enbart ursäktas på ett sätt, men nu liksom då, finns det här i landet en kulturaffia som till varje pris vill skylta med andras klenoder.

De olyckor som under dessa år drabbade den danska kultureliten, kom också att omfattas av den stora majoriteten av den danska civilbefolkningen. Hela landsdelar ruinerades totalt av samvetslösa svenska, tyska och polska knektavdelningar. Inget ställe på Sjælland, undantagandes Köpenhamn, led så fruktansvärt under den grymma svenska och lejda soldatesken som Prästö med omnejd. Här skedde en planerad och total utplundring, mord, övergrepp, brand och andra bestialiska grymheter mot befolkningen.

Den rika bondekulturens alster hamnade i stor utsträckning i ockupationsmaktens händer. Här var det erövrarnas lägre klasser som skodde sig på civilbefolkningens bekostnad. Det som inte utlämnades frivilligt togs helt enkelt med våld. Satte sig någon till motvärn blev hämnden fruktansvärd. Hus och hem brändes upp, men innan man satte fyr tog man ofta ur fönstren för att ta till vara blyinfattningarna!

Någon hjälp stod ej att få i annan mån än att friskyttförband oroade de objudna gästerna. Svenskarna upprepade under dessa år det mönster de tränats in i från de härtagna länderna runt Östersjön, i Baltikum, Polen, Tyskland och i de skånska landskapen.

Severin Kjaer berättar härom, att då den stora ofreden äntligen var över, såg det ut som om dödens ängel gått genom landet. Gårdar och hus, ja, hela byar var öde och övergivna. Obeskrivlig nöd och namnlös sorg rådde överallt. Riksmarskalken Johan Kristoffer Körbitz skrev den 17 augusti 1660 till Fredrik III, att döda människokroppar låg ute här och var i länet och att fåglar och djur kalasade på kvarlevorna. En del avrättade var lagda på stegel eller upprädda på spetsade pålar, androm till varnagel, som det heter. Befolkningen och bygderna särskilt i sydöstra Själland, Prästö med omnejd, var fullständigt kuvad och lamslaget för lång tid framåt och allt detta under skövlingens år 1658, 1659 och 1660.

Otaliga vittnesbörd finns bevarade som illustrerar den grymhet ockupationsmakten lade i dagen mot den värnlösa civilbefolkningen. Severin Kjaer berättar bland många andra fall till exempel vad som hände Lucie Hansdotter från Ingelstrup i Everdrups socken. Lucies broder Rasmus Hansen har i ett brev till Fredrik III den 27 juli 1660 beklagat sig och talat om, att under ofredstiden bröt sig en natt tolv polska knektar in i hennes sovrum. Deras avsikter var alltför tydliga och någon hjälp stod ej att få för henne mitt i natten.

Lucie försökte efter bästa förmåga att värja sig ensam. Hon kämpade emot till det yttersta av sin förmåga, slutet kunde för hennes del bara bli ett. Under det våldsamma motståndet blev en av våldsmännen dräpt av Lucie. Den svenska krigsrättvisan hämtade henne och ställde henne inför svensk krigsrätt. Bakgrunden till det som skett saknade tydligen betydelse, ty rätten dömde Lucie att mista livet genom halshuggning! Domen verkställdes utan misskund och därefter sattes hennes huvud på en påle och kroppen i "Heden Jord". Den hon dräpte, en av tolv som var orsaken till det som skedde i hennes sovrum, blev högtidligt begravnen som en ärlig och hedersam man och därtill under övliga ceremonier.

Vittnesbördet speglar på ett målande sätt hur det stod till med rätten och orätten inom den omskrutna karolinska armen i ockuperat land. Tyvärr var det som skedde ingen engångsföreteelse. Sådant hade hänt förut. Vittnena fanns bland civilbefolkningen i de härtagna länderna runt Östersjön.

Västdanmark fick under de här åren veta vad deras landsmän i Östdanmark fått utstå under ett halvt årtusende med jämna mellanrum, av mord, brand och förödelse från de invaderande svenskarnas sida. Man bör komma ihåg, att oberoende av var dessa krigs- och plundringståg förekom, var det alltid den vanliga värnlösa civilbefolkningen som fick lida för att herrarna på båda sidor inte kunde komma överens, vilket för övrigt i alla tider varit det mönster som vidlätit den här formen av verksamhet.